

ТРАДИЦІЙНА ЗВИЧАЄВО-ОБРЯДОВА КУЛЬТУРА КАЛЕНДАРНИХ СВЯТ ОСІННЬОГО ЦИКЛУ РІВНЕНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Наталя Стішова

Етнографічний регіон Рівненського Полісся вже півтора століття привертає увагу фольклористів, етнологів, етнолінгвістів, антропологів, археологів та ін. Цей самобутній ареал із максимально збереженими багатомістовими надбаннями народної культури, зокрема календарної традиційно-звичаєвої обрядовості, зацікавлював науковців і поціновувачів народної творчості та української минувшини.

Упродовж ХІХ — на початку ХХ ст. Рівненщину досліджували як українські, так і зарубіжні вчені. Серед них — З. Доленга-Ходаковський, який започаткував новий на той час напрямок комплексного вивчення традиційної народної культури. О. Кольберг¹ у своїх дослідженнях продовжив справу попередника. Вагомий внесок у вивчення цього аспекту здійснила Етнографічно-статистична експедиція Південно-Західного відділу Імператорського Російського Географічного товариства, очолювана одним із видатних українських етнографів — П. Чубинським. Здебільшого він зібрав та зініціював публікацію фундаментальних «Трудов етнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» у семи томах. Зокрема, у третьому томі цього видання («Календар народних звичаїв та обрядів із відповідними піснями») викладено систематизований П. Чубинським матеріал щодо народного річного календаря українців, де він згрупував численні обряди та варіанти приурочених до них пісень, звичаїв та повір'їв, описи побутового й господарського життя, релігійні обрядодії, метеорологічні спостереження та погодні прикмети. Варто зазначити й «Народний календар із Овруччини 50-х рр. ХІХ ст. у записі М. Пйотровського», у якому детально описано життя народу впродовж року. Значну наукову роботу з дослідження українського етносу в тодішній Волинській губернії проводив В. Ан-

тонович спільно з Хв. Вовком. Результати спостережень та аналітичне їх осмислення згодом увійшли до ґрунтового й узагальнювального дослідження Хв. Вовка «Український народ в його минулому і сучасному». До цінних етнографічних джерел ХІХ ст. варто віднести «Матеріали до українсько-руської етнології», у ХV томі яких опубліковано дослідження В. Доманицького «Народний календар у Ровенському повіті Волинської губернії», що охоплює весь річний цикл.

Важливе місце у вивченні календарної звичаєво-обрядової культури належить матеріалам заснованого у 1896 р. першого регіонального музею Волині (с. Городок на Рівненщині), що їх зібрали В. Мошков і Л. Фельдман.

Від другої половини ХІХ — початку ХХ ст. ширші аспекти наукових праць із календарної обрядовості знаходимо в М. Довнар-Запольського («Сборник этнографических материалов, собранных М. Довнар-Запольским»), Б. Грінченка («Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях»), В. Кравченка («З побуту й обрядів північно-західної України»), Д. Зеленина («Східнослов'янські хліборобські обряди качання й перекидання по землі»), М. Грушевського («Історія української літератури») та ін. Згодом Поліссям зацікавилися вчені Інституту дослідів Волині. Надруковано зарубіжні монографії Л. Нідерле («Славянские древности»), В. Проппа («Русские аграрные праздники»), Б. Рибаківа («Язычество древних славян»), І. Огієнка («Дохристиянські вірування українського народу»), С. Килимника («Український рік у народних звичаях в історичному освітленні»), О. Воропая («Звичаї нашого народу») та ін.

Окрім народних звичаїв та обрядів зафіксовано й зразки календарних пісень, зібра-

них під час спільної експедиції Ф. Колесси і К. Мошинського на українсько-білоруському порубіжжі. Після опрацювання цей фольклорний матеріал увійшов до збірника «Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського».

Упродовж останніх десятиліть історико-етнографічний регіон Полісся активно обстежували, вивчали його матеріальну культуру, метеорологію, народну медицину, родинну й календарну обрядовість та здійснювали фольклорні записи. Такі дослідження й наукові осмислення звичаєво-обрядової культури регіону належать відомим сучасним ученим: Г. Бондаренко, О. Боряк, Н. Гаврилюк, Ю. Климцю, Н. Ковальчук, О. Курочкіну, Л. Минько, Г. Скрипник, С. Шевчуку та ін. Ареальні студії етнокультури Рівненщини в загальнослов'янському контексті здійснювали і російські науковці — С. Толста, Л. Виноградова, Т. Агапкіна та ін. Однак, попри зацікавленість народною культурою поліщуків упродовж багатьох десятиліть та активізацію останнім часом науково-експедиційної роботи, Рівненське Полісся залишається найменш вивчене щодо питань календарно-звичаєвої обрядовості, зокрема осіннього циклу, який поки що є чи не найбільша прогалина серед свят річного циклу.

Рівненське Полісся і надалі активно досліджують учені-етнологи й фольклористи України. За останні роки в зазначеному регіоні працювали етнографічні експедиції, до складу яких входили науковці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. Їхнім головним завданням було зібрати й дослідити етнографічний матеріал, а також вивчити й проаналізувати ступінь збереженості народної традиційної культури на зазначеній території. Під час останніх експедицій з-поміж багатьох аспектів етнокультури зафіксовано досить цікавий фольклорно-етнографічний матеріал із календарної, весільної та родинно-побутової обрядовості, а також здійснено фольклорні записи в різних селах, серед яких: Ремчиці

(Сарненський р-н), Бережниця (Дубровицький р-н), Острівськ (Зарічненський р-н) і Городець (Володимирецький р-н). Опитування провадили серед респондентів різного віку, і позитивним є те, що людність Рівненського Полісся пам'ятає свої прадавні традиції та звичаї, намагається дотримуватися обрядів, співає багато пісень (календарно-обрядових, весільних, ліричних та патріотичних), а також колядок, щедрівок тощо.

Досліджуючи календарну обрядовість Рівненщини, ми зосередили увагу на звичаєво-обрядовій традиції саме осіннього циклу. У цьому регіоні, як і в усій Україні, особливого значення селяни надають жнивам, храмовим святкам, поминанням померлих. Неабияке місце в духовному житті людей (переважно молоді) також посідає розважально-ігрова традиція. Дослідники спостерігають і виразну пов'язаність осіннього циклу з весільною порою.

Перш ніж перейти до висвітлення матеріалу, слід відзначити відсутність чіткого розмежування сезонних циклів у народному календарі, що зумовлено, очевидно, багатовіковим нашаруванням способів відліку, пов'язаних із комбінованими формами господарювання, орієнтацією на астрономічні явища, заміною синодичного єгипетського календаря, орієнтованого на природну циклічність та календарні стилі лічби (юліанський, а пізніше — григоріанський).

В етнографічній науці щодо визначення сезонних меж існує низка гіпотез, які стосуються первинного поділу року на сезони. Більшість дослідників виділяє два головні сезони — літо й зиму, перехід між якими відбувався під час зимового й літнього сонцестояння. Таких поглядів дотримуються Я. Грімм, Г. Крек, А. Афанасьєв (який, наприклад, зазначає у своїх дослідженнях, що осінь — це початок зими, а весна — перехід до літа) і С. Токарев. Сучасний дослідник первісної міфології В. Давидюк вирізняє два сезони в мисливців мезоліту й скотарів неоліту. Дослідник слов'янської міфології М. Костомаров дотримується іншої гіпотези, поділяючи рік на три сезони — весну, літо та зиму. Осінь, на думку вченого, варто

поділити на дві частини: перша — продовжує літо, друга — починає зиму. В. Давидюк дотримується гіпотези про тріступеневий поділ року як такий, що виник у досолярний період і пов'язаний із трьома стадіями розвитку: народженням, розквітом і відмиранням¹.

Наприкінці доби язичницьких культів дослідники виділяють чотири пори року, пов'язуючи їх із відповідною кількістю фаз Сонця. Таку гіпотезу розвивають Л. Нідерле, В. Давидюк, Б. Рибаків, С. Токарев та ін. «Сонце — природне мірило і часу дня, і сезону, і річного циклу, — слушно зауважує дослідник слов'янського світогляду М. Попович. — Порівняно з іншими світилами, воно, безсумнівно, універсальне як міра».

За результатами дослідження встановлено, що переважна більшість людної Рівненщини вважає початком осені свято Спаса (Преображення Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа — 19 серпня). Хоча подекуди, за даними С. Толстої, осінній цикл веде відлік від Успіння до початку Пилипівського посту. Підтвердження цьому знаходимо в наукових працях К. Кутельмаха: «Перехід до осені і сьогодні не обходиться без свят Успіння Богородиці та Спаса у поєднанні з обжинковими звичаями та обрядами». Проте на досліджуваній території можна натрапити й на інші думки щодо початку осіннього циклу. Так, у с. Острівськ зі слів респондентів фіксуємо перехідний період, що починався святом Ілля або Лі (Пророка Ілля — 2 серпня); у народі кажуть: «Прийде Ілля — наробить гнилля» (частішають дощі, день коротшає, холоднішають вечори та ночі) — це поширено по всій Україні. Відтоді заборонялося купатися у водоймах, «бо диявол починає жити у воді». Зі спостережень П. Чубинського: «До Ілля хмари ходять за вітром, а після — проти вітру»; «Після Ілля перестають кусатися комарі»; «Рої бджіл, які вилетіли після Ілля, ненадійні». Межею між сезонами на Рівненщині вважали також свято Петра і Павла (Верховних апостолів Петра і Павла — 12 липня), тому говорять: «По Петрі і по теплі» (відбуваються перші кліматичні зміни в природі; починають

збирати городину), або ще: «Прийшов Петро — одорвав листок, прийшов Ілля — одорвав вже два, а Спас — бери рукавиці при запас». Завершується осінній цикл Введенням (Введення в храм Пресвятої Богородиці — 4 грудня). Окрім зазначених свят, на Рівненщині відзначають також Маковея або Першого Спаса (Семи мчч. Маккавеїв — 14 серпня), Сплення, Першу Пречисту (Успіння Пресвятої Богородиці — 28 серпня), Головосіка [Усічення (Усікновення) голови святого Івана Хрестителя — 11 вересня], Семена (Преподобного Семеона Стовпника — 14 вересня — церковне новоліття), Чудо (Чудо Архістратига Михаїла — 19 вересня), Другу Пречисту (Різдво Пресвятої Богородиці — 21 вересня, храмування в с. Ремчиці й с. Бережниця), Здвиження або Чосного [Воздвиження Чесного і Животворящого Хреста Господнього] — 27 вересня], Івана Богослова (9 жовтня), Покрову (Покров Пресвятої Богородиці — 14 жовтня), Дмитра (Дмитра Солунського — 8 листопада), Параскеву П'ятницю (10 листопада), Михаїла (Собор Архістратига Михаїла — 21 листопада), Запусти у Пилипівський піст (27 листопада), Андрія (Апостола Андрія Первозваного — 13 грудня).

Таким чином, за народними уявленнями початок осені пов'язують зі жнивними: «После Петра жнива, а се уже буде осень», «На Лі — новий хліб на столі». Жнивним у літньо-осінній період надавали вагомого значення. Традиційно господарські звичаї й обряди жнивного періоду поділяли на три етапи: зажинки, жнива та обжинки. Звичай зажинання посідав не останнє місце серед обрядовості жнивного періоду, важлива умова якого — розпочинати роботу в чистому одязі². Ритуальна чистота оселі та вбрання жінок — явища, притаманні українській жнивній традиції.

Сприятливими для початку роботи вважали перші сім днів новолуння. У зажинковий день, виходячи з хати, молилися Богу, щоб Господь послав їм здоров'я, сил, а також хорошої погоди. Селяни намагалися дотримуватися традицій і звичаїв, оскільки вважали: «як збираєш врожай, таким він і буде», тому повсюдно па-

нували святковість та урочистість акту зажинання. З осудом ставилися до тих, хто не дотримувався усталених традицій. До прикладу, С. Килимник зафіксував на Вінниччині найвірогіднішу й найцікавішу мотивацію цього звичаю в зажинковій легенді, за якою жінку із с. Зарванці було покарано, бо вона знехтувала традиційними зажинковими звичаями, зокрема, вийшла зажинати ниву в буденному одязі³. Обов'язковим предметним символом під час зажинків був хліб (бохон), який клали в полі на «наступник». Словесними ж формулами слугували як традиційно-церковні (найбільш поширена — «Отче наш»), так і різноманітні народні молитви-промовляння: «Господи, приступай і помагай» тощо. Після чого зажинали перший сніп, а щоб жнива завершилися добре, то розпочинати їх мусила моторна в роботі господиня.

Працювати у свята та присвятки, які припадають на період жнив, заборонялося — їх називали «громові дні». До таких, зокрема, належали: «Ганни», «Паликопи» («Палія», «Пантелей» — Великомученика цілителя Пантелеймона), «Іллі» та ін. Робота на полі в такі дні віщувала небезпеку: блискавка могла спалити копи збіжжя («Як Ганна нажне, Полукупель спалить»). На Поліссі найбільш поширеною формою праці була толока.

Як першому, так і останньому снопу поліщуки надавали особливого значення і наділяли його магичною силою. Після завершення жнив у кінці поля залишали жмут недожину (давній звичай, поширений серед усіх східних слов'ян), який ретельно виполували, і клали туди шматочок хліба, щоб жито було чисте й врожайне, а вершечок зв'язували рожевою або червоною стрічкою. У народі казали: «Бороду зав'язали». Навколо Спасової бороди, за сонцем, пританцьовували з прискоками та приспівками: «Потанцюю від дича, нехай жито родича, нехай жито і пшениця, і всякая пашниця»⁴ (повторювали тричі). За уявленнями поліщуків, залишений недожин на ниві — це своєрідне жертвопринесення божеству родючості, тобто піклування про майбутній урожай;

це дар померлим, від якого, за їхніми переконаннями, залежить добробут та благополуччя живих. Підтвердженням цьому є дослідження К. Кутельмаха, у якому зафіксовано, що аграрні обрядодійства на початковому та завершальному етапах жнив [обжинки чи зажинки (дожинки)] містять поминальні мотиви. Такої ж думки, зокрема, тлумачення цього звичаю як офіри польовим духам хліба, дотримуються Д. Фрезер⁵ і Д. Зеленін⁶.

На Рівненському Поліссі зафіксовано також звичай, що на «Спаса» освячували зрізане з «бороди» колосся і зберігали його до весни, а зерна із зажинкового снопа використовували при першому засіві. Однак із плином часу традиційні елементи жнивної обрядовості поволі відмирили.

Цікавий жнивний обряд, на зразок «чіпляння колодки», зафіксовано в с. Острівськ Зарічненського району. У ньому одночасно присутні дві обрядодії — привітання (жницями) і відкуплення (перехожими): «Ото як жнемо, — згадує Марія Шиманська, — виглядаємо, хто йде; якщо такий грошовитий, то треба його опаразати та й викуп вимагати. Візьмемо жита та скрунемо перевесло. А коли вже йде такий, що може чимось пригостити (цукерки, гроші), то біжимо з поля і опаразуємо. Поздоровляємо його з жнивами, із новим хлібом, да щоб за рік дождав, да щоб здоров'я було, та щоб дожали. Тоді ті вже дякують, та й пригощають. А особливо, коли пани були, то дівчата вже чекали, щоб їхав із Тіховіра пан. То закрутять перевесло втрое, перехрестять дорогу, і коли їхав, то теє перевесло на дорозі ложили і пана зупиняли. То вун стане, а дівчата його та її (дружину) тим перевеслом обережуть — поздоровляють»⁷. Цей обряд виконували під час жнив, хоча традиційно виготовлення вінка (перевесла) було знаком про закінчення жнив (обжинок), що відбувалося водночас із зав'язуванням «бороди», і це добре відомо в українській дожинковій обрядовості. Усе дійство супроводжувалося виконанням обжинкових пісень, основна тема яких — величання господаря та його сім'ї, оспівування радості з

приводу закінчення збору врожаю, а наостанок повсюдно готували спільну трапезу.

Календарна обрядовість осіннього циклу — найбагатша на храмові свята (їх ще називають «заложення», або «кармаш»), які здебільшого мають характер канонічних церковних обрядів. Цього дня звідусіль до села з'їжджається багато люду. Учасникам експедиції довелося спостерігати святкування Другої Пречистої в с. Ремчиці. Господині готуються до цієї події заздалегідь: «Ще й за місяць жінки все тіпають, витрушують, вибивають коври, мажуть, печуть, аж за кілометр чути, що люди готуються до свята, а чоловіки рубають дрова, запасують корм для худоби та прибирають подвір'я»⁸. Активно готуються до свята і в церкві, а напередодні правлять вечірню службу Божу — Передсвято.

У храмовий день, дотримуючись давньої традиції, усі йдуть до церкви, щоби помолитися й попросити в Богородиці здоров'я, благополуччя, добробуту та заступництва від усякого зла. Односельці, зустрічаючись, вітаються: «Слава Богу!» — «Навіки слава!» — «З празником!» — «З Вами здоровенькими!» (поцілюються) — «Дай Боже за рок дождать!» — «Дай Боже!»

По завершенні святкової богослужби в церкві віруючі виходять на хресний хід. Виносять корогви, велику ікону Пресвятої Богородиці, що її несуть дівчата понад людьми, які стоять навколішки: «...ідуть хресним ходом, корогви тиї несуть, а дивчатка маленькі такі попереду з букетиками [...] носять велику-велику ікону (чотири дівчини), і під тиею іконою проходили, щоб Матір Божа покрила від усякого зла, од всякого горя. То всі люди вкруговую церкви стояли на коленцях, а над ними проносили ікону. І всі тако одне за другим на коленцях стояли. То в нашому селі ніяких бід не було...»⁹. І православний люд у пісенному супроводі церковного хору тричі обходить церкву. За другим колом — поминають померлих. Ушанування предків є невід'ємним атрибутом храмового свята по всій Україні. На останньому колі процесія чотири рази зупиняється для читання Святого Євангелія з водо-

святтям. Після хресного ходу старший митрофорний священик виголошує промову-вітання зі святом, а настоятель парафії всіх приїжджих запрошує на святкову трапезу (їжу готують і зносять жителі села).

Після церковних церемоній люди розходяться: «...Всі йдуть у гості або додому. Молоді то в гості йдуть, діти — до батьків, куми — до кумів. Святкування триває до пізнього вечора. Храмуємо в селі три дні. Називають ці дні «празники»: ото Великодня — три дні, Тройці — три дні, ото ж і хрестимося три рази»¹⁰. Зі слів респондентки можемо стверджувати, що «храм» у селі прирівнюють до дванадесятих свят (Різдво, Великдень тощо). Поряд із традиційними святкуваннями «кармашів» існують і певні особливості в їхній обрядовості. Зокрема, у с. Ремчиці ми зафіксували обряд, що відбувався саме напередодні Спаса. У передхрамовий день хлопці виготовляли обрядові свічки, які освячували на празник. Пані Марія Жук розповідає: «А от на Спаса — то вже кончається літо — то святять яблука, зілля різні і ще інтересне таке. Хлопці йшли до церкви, бо ще тоді хлопці ходили до церкви, і святити свичку, що називалася «тройка». Робили три свички, якось їх складали в одну і святити тую свичку. Ту свичку тримали в хаті, бо вона захищала, коли грім і буревій. Як де пожежа чи що таке, то свитять тую свичку. А ще як людина вмирала — то легко вмирати з тою свичкою»¹¹. Цей акт виготовлення свічки подібний до аналогічного, який здійснювали на Семена Стовпника (у народній традиції дістав назву «весілля свічки», «женити комина», або «женити каганця», що пов'язано з прадавнім язичницьким обрядом вшанування вогню (Звенигородщина)¹² і Введення (Північне Підляшшя).

На Рівненщині, як і повсюди в Україні, поширена заборона вживати плоди до їхнього освячення на Спаса. Проте найчастіше цього мали дотримуватися жінки. Існувало табу вживати яблука тим матерям, у яких умирили діти, бо, за віруванням, у разі нехтування цією заборонаю, їхні діти «на тому світі» нібито не отримають цих плодів. Так, пані Настя Мельник із с. Ремчиці згадує: «...Бо всі дітки будуть

гратися, їсти, а тим скажуть: “Мати з’їла”. На Спаса освячували також квіти та збіжжя. Квіти зберігали впродовж року і використовували для покладання під голову покійникові, а також додавали в купіль для немовляти як оберіг. Польові записи засвідчують поширення згаданих звичаїв від середини минулого століття. Освячений мак використовували для захисту від нечистої сили напередодні річних свят або в разі смерті людини. Освяченим колоссям розпочинали новий посів.

Усі без винятку свята мали певні заборони, застереження, із ними пов’язували природні зміни та прогнозування погоди, а отже, і майбутнього врожаю. Віддавна на Головосіка поліщуки, як і загалом українці, дотримувалися суворого посту. Цього дня було заборонено не лише вживати садовину, переважно круглої форми, але й брати її до рук; стинати все кругле і взагалі різати ножем (за повір’ям, може піти кров), а особливо їсти яблука чи груші: «...бо гулі по тілі будуть вилазити...»¹³. Зауважимо, що ці звичаї на кінець ХХ ст. виходять з ужитку. На Михайлове Чудо забороняли виконувати сільськогосподарські роботи, передусім орати чи сіяти: «...Поїхав один чоловік, да не знав, що то Чудо, та й посіяв жито, а воно так гарно вродило. А потім людям казав: “От бачите, я посіяв жито, а казали не можна, а воно он як вродило. Наступного року знову посію на Чудо”, і, коли посіяв, то нічого не вродило. Бо то вун тоді не знав — то Бог простив, а то що знає — то Бог не простить»¹⁴. Засвідчено багато легенд і переказів щодо покарання грішників у цей день, тому, можливо, люди й склали прислів’я: «Не так бійся Пречистої, як Чуда»¹⁵. Також забороняли поратися коло землі і на Воздвиження (Здвиження), зокрема, орати в полі: «...бо часом буває, що і грім може вдарити, і копицю спалить — не можна робить, бо то свято велике»¹⁶. Не дозволяли впродовж тижня сіяти, бо колосся спорожніє. У народі вірили, що це свято віщує замикання землі на зиму. На думку поліщуків, у цей день «...збираються в кубла вужі та гадюки, а потім лізуть у землю»¹⁷. Власне, цим і поясню-

ють повсюдну заборону на Здвиження ходити до лісу. Існує таке повір’я, що є вирій не лише в птахів, а й у зміїв та вужів: «...вирій, є таке. А вже котрий грешний (вкусив кого), то вже вони до себе його не приймають, вже вун так, як той бузько бідний пропадає»¹⁸.

Заборонами на всі жіночі роботи, а особливо на прядіння, вирізнявся день Параскеви П’ятниці³⁸. Це був і є пісний день. Вважали (і це характерно для всієї України), що хто поститься в п’ятницю, той не помре наглою смертю. До того ж, саме день Параскеви П’ятниці зафіксовано на досліджуваній території (ХХ ст.) у локальному побутуванні як свято пастухів, якому було властиве традиційне приготування каші³⁹. Збереглася й прислівка, що характеризує змістовність згаданого свята: «П’ятьонки, п’ятьонки, да покидайте займанки»⁴⁰. В давнину заборони, пов’язані з прядінням, були характерні практично для всіх свят і присвятків, а особливо п’ятниць напередодні дванадесятих свят. Однак на кінець ХХ ст. фіксуємо їх як призабуті, насамперед через те, що таке жіноче заняття вийшло з ужитку.

До Івана Богослова господарі намагалися завершити посівні роботи, що й підтверджує відоме прислів’я: «Хто не посіяв до Івана Богослова, той не вартий доброго слова». Хоча бувало й так, що погодні умови вимагали пізнішого посіву або селянин не встигав упоратися, тоді казали: «Вже засію, коли вспію, а ярна — померзна»⁴¹. Це свідчить про те, що сіяли і за перших приморозків: «...посій, як замерзне, то все одно наросте...»⁴². Однак завершенням посіву вважали свято Покрови, пізніше вже не можна було, бо «Покрова як не покриє листом, то покриє снігом»⁴³.

Отже, у господарів меншає роботи, комори наповнюють хлібом. А щоб завжди була щедра осінь і багата земля, хлібороб, за звичаєм, складає подяку родичам-заступникам, усім пращурам, що й із того світу опікуються живими. Саме із цієї давньої традиції вшанування померлих перед зміною пори року, закінченням чи початком важливого трудового процесу постали християнські поминальні звичаї. На

Рівненщині (як і майже повсюдно в Україні) осіннє вшанування померлих календарно поєднане зі святом Спаса, днями Великомученика Дмитра та Архістратига Михаїла і має назву «діди». Варто зауважити, що найпоширеніші все ж таки є останні (Дмитрова й Михайлова) суботи. Ці поминальні дні, як правило, відзначають у суботу, напередодні свят. На Рівненщині традиційно поминальну п'ятницю — «дідову п'ятницю» — супроводжували пісною вечерею та присвячували саме дідам, а субота зі скромним обідом звалася «баби». У ХХ ст. можна простежити поступовий перехід від двох поминальних днів до одного, суботнього, — цим пояснюють відзначення церковних поминальних субот. Хоча під час експедиції зафіксовано й інші дні. Пані Галина Надівець із с. Острівськ зауважила, що вшановують пам'ять померлих перед Михаїлом: у середу — дідам, а в п'ятницю — бабам; а перед Дмитром: у суботу зранку — бабам (обов'язково пекли великі млинці), увечері — дідам.

Традиційно в ці суботи по церквах здійснюють відправи — панахиди (богослужіння, під час яких поминають померлих). Удома обов'язково запалюють свічку та готують коливо (шматочки хліба або проскури, засолоджені цукром або медом), яке вживають на початку поминальної вечері, тричі зачерпнувши з миски. За столом залишають місце для померлих. У такі дні готували як скромні, так і пісні страви, а в піст — лише постові: борщ (обов'язково), суп, тушковану капусту, каші (переважно пшоняну), вареники чи налисники. По вечері залишали все на столі, а зранку доставляли свіжоспечені млинці, і лише в обід прибирали зі столу. Цього дня було заборонено мести в хаті, різати хліб та голосно розмовляти.

Із поминальними «дідами» й «бабами» пов'язано традиційні заборони: шити, снувати кросна, прясти, білити (мазати), прати тощо. А зі святом Дмитра — дівочі ворожіння на долю. Свято Дмитра, як і згадані вище Іллі та Здвиження, несе на собі навантаження стану переходу, межового стану природи.

Перехідний етап між осіннім і зимовим циклами настає з початком Різдяного посту

(«Пилиповкі»). На цей час припадає низка свят та присвятків: «Введення прийде — свят наведе», — кажуть поліщуки. Подекуди зустрічаємо прогнозування погоди на Введення: «Скільки на Введення води, стільки на Юрія трави». Традиційно на Рівненщині, як і повсюди в Україні, розпочинають учити колядки та готувати зерно на кутю. Серед найпоширеніших обрядодій — «Пилиповкі» — дівочі ворожіння на долю (заміжжя), що приурочені до «Катерини» (найчастіше — до «Андрія»), добре знані в Україні та докладно висвітлені в етнологічній літературі. На Рівненському Поліссі побутує відома гра «Калита», що календарно пов'язана з днем Андрія і яку найяскравіше відзначали з усього циклу осінніх свят. Її звичаї та обряди мають стародавній, дохристиянський характер: угадування майбутньої долі, гадання, ритуальне кусання «калити».

У календарній обрядовості осіннього циклу важливе місце посідають молодіжні розваги. До них належать вулиці, вечорниці («вечорки»), до світки, що супроводжуються розмаїтими піснями (про кохання, працю тощо), іграми («у сліпця», «трепачки»), танцями (полька, краков'як, вальс, «яблучко», «колечко») і, звичайно ж, музикою (грою на скрипці, баяні, гармошці, барабані, баяседлі). Починаючи від Семена (14 вересня), завершувалися літні «вулиці» і розпочиналися «вечорниці». Дівчата в складчину готували вареники, обрядову кашу, а хлопці дбали про розваги.

Отже, звичаєво-обрядова культура календарних свят осіннього циклу, який уміщує в собі господарські періоди, поминальні мотиви, а також розважально-ігрові традиції, зафіксовані на Рівненському Поліссі, органічно пов'язана із загальноукраїнською культурною цілісністю. Аналізований матеріал — це краще надбання національної культури, яку народ плекав упродовж століть. Однак унаслідок безперервного процесу переосмислення відбулася втрата первинного змісту обрядових явищ, тому необхідно зафіксувати й зберегти національні цінності народної духовності пращурів, щоб не втратити їх для прийдешніх поколінь у контексті як української, так і світової культури.

- ¹ Kolberg O. Dzieła Wszystkie. Białoruś-Polesie. T. 52 / O. Kolberg. – Wrocław–Poznań, 1968.
- ² Афанасьев А. Поэтические воззрения славян на природу. – М., 1865.
- ³ Токарев С. Об обычаях и обрядах // Атеистические чтения. – 1988. – № 17. – С. 39.
- ⁴ Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк, 1997. – С. 116, 117.
- ⁵ Костомаров М. Слов'янська міфологія // Слов'янська міфологія. – К., 1994. – С. 211.
- ⁶ Давидюк В. Первісна міфологія... – С. 116.
- ⁷ Нидерле Л. Славянские древности / Л. Нидерле; [пер. с чеш. Т. Ковалевой и М. Хазанова]. – М., 1956.
- ⁸ Давидюк В. Первісна міфологія... – С. 116, 117.
- ⁹ Рыбаков Б. Язычество Древней Руси. – М., 1988. – С. 164.
- ¹⁰ Токарев С. Об обычаях и обрядах. – С. 39.
- ¹¹ Попович М. Мироззрение древних славян. – К., 1985. – С. 113–115.
- ¹² Толстая С. Полесский народный календарь. Материалы к этнодиалектическому словарю: К–П // Славянский и балканский фольклор / Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. – М., 1986. – С. 211.
- ¹³ Кутельмах К. Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження / За ред. С. Павлюка, М. Глушка. – Л., 1995. – Вип. 2. – С. 191–210.
- ¹⁴ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом, Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. Т. 3: Народный дневник, изданный под наблюдением действительного члена Н. И. Костомарова. – СПб., 1872. – С. 224.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Ковальчук Н. Календарні звичаї та обряди Рівненського Полісся: Локальна специфіка. Трансформації (XX – початок XXI століття) / Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – К., 2008. – С. 90.
- ¹⁷ Толстая С. Полесский народный календарь... – С. 211.
- ¹⁸ Круть Б. Хліборобська обрядова поезія слов'ян. – К., 1973. – С. 16, 17.
- ¹⁹ Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Торонто–Вінніпег, 1957. – Т. 4. Літній цикл. – С. 488, 489.
- ²⁰ Архів автора. Записано від Марії Шиманської, 1929 р. н., с. Острівськ, Зарічненський р-н, Рівненська обл.
- ²¹ Кутельмах К. Поминальні мотиви в календарній обрядовості поліщуків // Полісся України: збірник наукових праць. – Л., 1994. – С. 196.
- ²² Фрезер Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. – М., 1986.
- ²³ Зеленін Д. Східнослов'янські хліборобські обряди качання й перекидання по землі // Етнографічний вісник. – К., 1927. – Кн. 5. – С. 1–10.
- ²⁴ Архів автора. Записано від Марії Шиманської, 1929 р. н., с. Острівськ, Зарічненський р-н, Рівненська обл.
- ²⁵ Архів автора. Записано від Наталки Прокопчук, 1936 р. н., с. Бережниця, Дубровицький р-н, Рівненська обл.
- ²⁶ Архів автора. Записано від Марії Жук, 1937 р. н., с. Бережниця, Дубровицький р-н, Рівненська обл.
- ²⁷ Архів автора. Записано від Насті Мельник, 1941 р. н., с. Ремчиці, Сарненський р-н, Рівненська обл.
- ²⁸ Архів автора. Записано від Марії Жук.
- ²⁹ Кримський А. Звенигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного. – К., 1928. – С. 193, 194.
- ³⁰ Стішова Н. Календарна обрядовість та фольклор українців Підляшшя // НТЕ. – 1999. – № 2–3. – С. 122.
- ³¹ Архів автора. Записано від Насті Мельник.
- ³² Архів автора. Записано від Марії Жук.
- ³³ Архів автора. Записано від Олекси Мулявки, 1929 р. н., с. Ремчиці, Сарненський р-н, Рівненська обл.
- ³⁴ Архів автора. Записано від Марії Жук.
- ³⁵ Архів автора. Записано від Марії Демчук, 1957 р. н., с. Острівськ, Зарічненський р-н, Рівненська обл.
- ³⁶ Архів автора. Записано від Марії Жук.
- ³⁷ Архів автора. Записано від Марії Демчук.
- ³⁸ Доманицький В. Народний календар у Ровенським повіті Волинської губернії // Матеріали до української етнології. – Л., 1912. – Т. XV. – С. 75; Виноградська Г. Жнивварський звичай «Спасова борода» на Поліссі // Древліани / Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Л., 1996. – Вип. 1. – С. 225.
- ³⁹ Толстая С. Полесский народный календарь... – С. 240.
- ⁴⁰ Там само.
- ⁴¹ Архів автора. Записано від Володимира Вакулича, 1927 р. н., с. Острівськ, Зарічненський р-н, Рівненська обл.
- ⁴² Архів автора. Записано від Володимира Вакулича.
- ⁴³ Архів автора. Записано від Насті Мельник.

In the article the ancient Ukrainian customs and rites of the Autumnal calendar holidays on the Rivne Polissia are analysed (the collected materials are mainly empirical).